

МЕТАФАРА ЯК УНІВЕРСАЛЬНЫ СРОДАК БЕЛАРУСКАГА ПАЭТЫЧНАГА ДЫСКУРСУ

В. Я. Барысенка
(Мазыр, Беларусь)

У артыкуле даследуецца дыскус беларускіх паэтаў. Разглядаюцца паэтычныя тэксты, у якіх адбываецца метафарызацыя, ствараная аўтарамі, каб паказаць рэаліі жыцця чалавека ў грамадстве.

Ключавыя словы: метафарычны дыскус, метафара, метафарычны троп, пераноснае ўжыванне, элемент мовы, вобразная функцыя.

В статье исследуется дискурс белорусских поэтов. Рассматриваются поэтические тексты, в которых происходит метафоризация, создаваемая авторами, чтобы показать реалии жизни человека в обществе.

Ключевые слова: метафорический дискурс, метафора, метафорический троп, переносное употребление, элемент языка, образная функция.

The article deals with discourse of Belarusian poets. The poetic texts are looked at from the point of view of using metaphors, created by the authors to show the realities of life of a man in the society.

Key words: poetic discourse, metaphor, metaphoric trope, figurative meaning, linguistic element, graphic phrase.

Метафара, ці метафарычны троп, вызначаецца як пераноснае ўжыванне знакавага элемента мовы, заснаванае на прыпадабненні. Найважнейшай характарыстыкай тропа з'яўляецца вобразна-дэкаратыўная функцыя, што асабліва характэрна для метафары, бо яна самая яскравая форма выразнасці мовы. Пры стварэнні вобраза ў паэзіі дамінуе эстэтычная функцыя метафары (метафара як ўпрыгожванне мовы) і актывацыйная (метафара як сродак актывацыі ўспрыняцця адрасата).

Метафара больш свабодная, чым іншыя тropy. Яна перасякаецца з такімі вобразнымі сродкамі, як метанімія, сіхеклада, іронія, гратэск, аксюмаран, эпітэт, на аснове характэрнай ім агульнай здольнасці да сумяшчэння мноства значэнняў. Сінтэзуючы разнастайныя выразныя магчымасці, метафара выяўляе сябе як універсальны сродак мастацкага мыслення, функцыйны патэнцыял, здольны да комплекснай рэалізацыі аўтарскай задумкі, да аптымальнага дасягнення яго структурна-сэнсвай цэласнасці. Напрыклад: *Кагосьці вёрсты разлучаюць, / Кагосьці звязваюць навек. / Сляды на ранішняй траве, / Сляды, і ўсе – у незвычайнасць. / Ах, цудзе! Папараці кветка... / Як прагнем мы цябе знайсці. / Ды толькі мала хто спасціг, / У чым шукаць такую рэдкасць. / І падаюць пад ногі вёрсты. / Ідзём праз лёс, нібы праз лес, / Наперарэз, / наперарэз / Вялікай, палахлівай радасці!* [1, 23]. Адбываецца метафарызацыя меры вымярэння даўжыні (вярста) і ўвасабленне яе як жывой істоты (*вёрсты разлучаюць, звязваюць навек*); выкарыстанне

сімвала *папараць-кветка* як нацыянальнага веравання беларусаў, якое ўзнікла да прыняцця хрысціянства, але засталася ў свядомасці і перадаецца з пакалення ў пакаленне, у цудоўную сілу і дапамогу прыроды, у дасягненні лепшай долі, але няма тых, хто (*спасціг, / У чым шукаць такую рэдкасць*); і беларускі чалавек ў пошуку шчасця, незалежна ад перашкод (*І падаюць пад ногі вёрсты*), не губляе надзеі (*Ідзём праз лёс, нібы праз лес, / Наперарэз, / наперарэз / Вялікай, палахлівай радасці!*), паўтор слоў у апошнім радку (*Наперарэз, / наперарэз*) надае выказванню ўпэўненасць.

Куды ні траплю – скрозь магу разлічваць / Калі не на свяцільнік – на лучынку, / Як не на белы хлеб – хоць на скарынку, / Як не на малако – хоць на ваду: / Людскога клопату хаця б расінку / Паўсюль знайду. / І не падлічваюць пры гэтым людзі, / А што за гэту ласку ім прыбудзе. / Я ж не ару, не сею і не жну я, / І не праду, не тку і не будую – / Выводжу толькі думкі на папас, / Над словам праўды зболенай шчырую. / Ці дарасту, ахвярнікі, да вас? [1, 67]. У свядомасці беларуса, як і ўсякага хрысціяніна, хлеб і вода – галоўная ежа, якая дае энергію і жыццёвыя сілы, таму зварот аўтара да метафарызацыі гэтых сімвалаў людскога існавання невыпадковы; праз метафарызацыю агню (*свяцільнік – электрычнае святло, лучынка – сімвал агню з мінулага, калі пры дапамозе лучыны людзі асвятлялі сваё жыллё*) і выкарыстанне параўнання *малака і вады, белага хлеба і скарынкі* паказаны пошукі лірычнай гераніі

сваёй далучанасці да жыцця, да карысці, якую яна прыносіць грамадству.

Многа пытанняў ставяць лінгвісты ў сувязі з вывучэннем метафары. Але на кожнае пытанне існуе нямаля адказаў, якія нясуць спрэчную інфармацыю. Згодна са сцвярджэннямі даследчыкаў, “метафара працуе” не сама па сабе, не ізалявана, а ў сістэме ўсяго апавядання” [2, 29], “семантыка метафары залежыць ад кантэксту” [3, 101].

Менавіта ў кантэксце ўсяго твора вызначаецца сутнасць метафары. “Словазлучэнні метафарычнага тыпу ў мове пісьменніка сінтаксічна і семантычна абумоўлены толькі ў кантэксце данага твора: яны не перадаюць устойлівых паняццяў, а выражаюць вобразнае ўражанне, якое асацыятыўна звязана з іншымі, утвараючы сістэму вобразаў твора або яго частак” [4, 26].

Творы беларускіх пісьменнікаў не выключэнне. Напрыклад, у вершах аб прыродных з’явах, падзеях у жыцці народа адбываецца метафарызацыя ўсяго твора, прычым ні ў пачатку і ні ў сярэдзіне чытач адразу не можа зразумець, аб чым або аб кім ідзе размова. Такі прыём метафарызацыі трымае ўвагу чытача да апошняга радка, і толькі апошні радок дае адказ на зацікаўленасць чытача. Або загаловак верша дае адказы на тое, аб чым гаворыцца ў ім: *Ён – лепшы наш прыхільнік, спаць позна не дае. / Вы скажаце – будзільнік, э, не, сябры мае. / Вы скажаце, напэўна, – найлепш вартуе час гарласты бабін певень, што нас будзіў не раз. / Прычыну знойдзе кожны, хто сам паспаць ахвоч. / Вартаўніку няможна, і ён не зводзіць воч. / Ноч цемраю агорне зямлю – упарты, непакорны, ён кажа: / Я не сплю! / Праб’е шчыліну ў небе, уважліва глядзіць – каму на працу трэба, каго пара будзіць. / І ночы шкарлупіну крамсае на шматкі, не знаючы спачыну бяссонныя вякі. / Світаннем пачынае ён свой працоўны дзень / Ён першы нас вітае, сонечны прамень* [5, 21]. Верш называецца “*Вартавы час*”. Ужо сам заглавак выклікае зацікаўленасць. Хто гэта? Але першыя радкі, якія даюць адказ, яшчэ больш інтрыгуюць чытача, бо гэта не “будзільнік” і не “гарласты бабін певень”. А далей “*вартаўнік не зводзіць воч*”, “*упарты, непакорны, ён не спіць*”, “*глядзіць, каму пара на працу, каго пара будзіць*” і, нарэшце, “*крамсае ночы шкарлупіну на шматкі, світаннем пачынае ён (яшчэ ён, але адгэтак ўжо блізка) свой працоўны дзень*”. Сонечны прамень. Як гэта проста і відавочна.

Або яшчэ прыклад. Назва верша “*Дождж*”. Колькі разоў мы назіралі гэтую прыродную з’яву, і ў кожнага свае ўспаміны і асацыяцыі: *Быў жа ён зусім малы, а як стаў на ножкі, абабег усе вузлы, абскакаў дарожкі. / Што*

гарэзніку гара, дрэвы, агароджа! / Выбег з нашага двара і ўстаяць не можа. / Дыб, дыб, дыб – і на сцяну, шлях далейшы сочыць. / У залулак сігануў, на трамвай ускочыў. / На прыпынку светафор лытнуў грозным вокам, ён – з падножкі і папёр вуліцай шырокай. / Не зважае на агні, смаліць на чырвоны. / Калі хочаш – дагані, дзе там – не дагоніш! / Толькі пырскі ад вады, мільгаценне ножак. / Ой, наробиш ты бяды, непаслушны дожджык! [6, 39]. Увесь твор метафарычны, праз дынаміку дзеясловаў прасочваецца дынаміка ўзмацнення дажджу: “*быў малы, стаў на ножкі, абабег, абскакаў, дыб, дыб, сочыць, сігануў, ускочыў, папёр, смаліць на чырвоны*”. Аўтар з усмешкай прапаўнае “*калі хочаш – дагані, дзе там – не дагоніш!*”. Чытаючы, думаеш, што размова ідзе аб непаслушным хлопчыку-свавольніку. А апошнія радкі гавораць аб тым, што гэта “*непаслушны дожджык*”. Эпітэт *непаслушны* надае вобразнасць, а лексема *дожджык*, ужытая з суфіксам *-ык*, прыніжае пагрозу таго, што на самой справе можа адбыцца: “*Ой, наробиш ты бяды*”.

Праз метафару ў кантэксце ўсяго твора аўтар імкнецца перадаць душэўны стан, надзею на лепшае: *Не замяла, а заняла зіма бясконцую прастору памяці – / не сівер, не мароз, не замечі, / а толькі ты мне бачышся сама. / Ляціш з Траецкае гары да скверыка, / спяшаешся – я пазнаю здаля цябе ў пушыстым шаліку каўнерыка, / блакітную, як матыля. / Ляціш, мая высокая сняяжынка, уніз, дзе прыпынілася рака. / Тэлевізійны шпіль скрозь аблачынку штурхнуў пад бок маладзіка. / І той з цікаўнасцю дзіцячай, наіўны, пачынаючы паэт, прынік, прыпаў да тэлеперадачы, нанова адкрываючы сусвет – і радасны, і сумны, і трывожны, узрушаны прыгожасцю зімы і асцярожны да сцяжынкі кожнай, якую выбіраем мы. / Не бойся, любая, я затулю ў далонях няўпэўненую, родную руку, ішчаслівы гэтай поўначчу сягоння, удзячны нашаму маладзіку [6, 41].* Назва верша “*Маладзік*” – сімвалічная, гэта пачатак кахання, першае спатканне, вера, надзея і асцярога да “*сцяжынкі кожнай, якую выбіраем мы*”. Нішто не можа заняць “*бясконцую прастору памяці*”, якая дае ўяўленне аб той адзінай, што ляціць “*як матыль*”, “*як высокая сняяжынка*”. “*Тэлевізійны шпіль штурхае маладзік (каханне) для новай тэлеперадачы*”, якая “*нанова адкрые сусвет*”. З кантэксту мы ведаем, што “*зіма ўзрушыла*” пачуцці, і лірычны герой гатоў прыйсці на дапамогу “*не бойся, любая, я затулю ў далонях няўпэўненую, родную руку*”, бо ён “*ішчаслівы і ўдзячны маладзіку*”, удзячны свайму каханню і спатканню з каханай.

З даўніх часоў агонь у жыцці чалавека займае важнае месца, магчыма, гэта і натхніла паэта стварыць верш “Прыручэнне агню”: *Кінуты гаспадаром няўдзячным, ён памкнуўся быў за ім услед. / Доўга ў цемры бег, пакуль не ўбачыў, што ўжо не дагоніць, што аслеп. / Ледзь навобмацак прыпоўз у прысак каля прыдарожнае лазы, у гарачы жвір уткнуўся пысай і, счарнелы, прыкусіў язык. / І сканаў бы – спамінай як звалі, і які б быў верны ён, агонь, калі б гэтай ноччу не прысталі двое закаханых да яго. / Быццам пасля доўгае разлукі папрасіліся да сябра на пастой, – і, ласкавыя адчуўшы рукі, ён падскочыў, замахаву хвастом. / І такой пяшчотай і любоўю агарнула ўзлесак цішыня – родныя, жаданыя абое застаюцца тут ажно да дня! / І з’ядналіся адным даверам – цемра са святлом, з душой душа... / Ціха спалі дрэвы ў змроку шэрым, і ўздыхала сонная шааша. / Хто пра ічасце іх, траіх, раскажа? / Не пытай ні ясень, ні сасну. / І агонь знябыўся, не заўважыў, як на досвітку і сам заснуў* [5, 49]. Кожны паэтычны радок напоўнены метафарамі, якія ствараюць таямнічасць і загадкавасць вобразаў закаханых. Агонь падобны на жывую істоту. І зноў праз увесь кантэкст дынамічна прасочваюцца дзеясловы, якія паказваюць жыццё агню. Ён (агонь) “памкнуўся, доўга бег, убачыў, што аслеп, прыпоўз, уткнуўся пысай і прыкусіў язык”. Як

сабака, якога кінулі, і ад страты гаспадара ён памірае. Але не. Да “сябра (агню) просяца на пастой закаханыя”. І зноў жаданне жыць, прыносіць радасць сустрэчы: “ён падскочыў, замахаву хвастом”. Усё наваколле радуецца гэтай сустрэчы, але ніхто нічога не раскажа. Усё спіць: дрэвы, шаша, ды і агонь, хоць сябар і ахоўнік тайны, “знябыўся і заснуў”.

Такім чынам, кожны прааналізаваны верш разглядаецца цалкам, бо ўзятыя асобна прыклады не змогуць даць поўнай вобразнай карціны. Паэты “ствараюць паэтычнае слова – метафару, цалкам “павернутую” да тэмы і да ідэі канкрэтнага мастацкага твора” [7, 200]. Метафары ў беларускіх паэтаў набываюць новы сэнс, праз які па-іншаму ўспрымаюцца многія рэаліі жыцця. На ўзнаўляльнасць метафары звяртала ўвагу М. М. Кожына, сцвярджаючы, што “метафара не павінна быць надуманай, ненатуральнай (калі супастаўляюцца прыметы або паняцці, якія не спалучаюцца ў жыцці, у прыродзе). Успомнім, што метафара прадугледжвае скрытае параўнанне. Трэба памятаць і аб тым, што метафара (як і іншыя вобразныя сродкі) мае ўласцівасць хутка ператварацца ў стандарт ад частага выкарыстання” [7, 110].

Літаратура

1. Мацяш, Н. Душою з небам гаварыць : выбр. лірыка / Н. Мацяш. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 461 с.
2. Бузук, Н. П. Сравнение в языке современной белорусской художественной прозы (структурно-грамматический и стилистический анализ): Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.02 / АН БССР. Ин-т языкознания им. Якуба Коласа. – Минск, 1990. – 21 с.
3. Никитин, М. В. О семантике метафоры // Вопр. Языкознания. – 1979. – № 1. – С. 91–102.
4. Фёдоров, А. И. Образная речь / А. И. Фёдоров. – Новосибирск: наука. сиб. отд.-ние, 1985. – 199 с.
5. Вітка, В. Вышыні святла / В. Вітка. – Мінск: Беларусь, 1968. – 168 с.
6. Вітка, В. Мінскія баллады / В. Вітка. – Мінск: Юнацтва, 1982. – 55 с.
7. Кожина, М. Н. Стилистика русского языка / М. Н. Кожина. – М.: Просвещение, 1983. – 223 с.